

SZARKA LÁSZLÓ

ETNIKAI TÖRÉSVONALAK PÁRTPOLITIKAI MEGJELENÍTÉSE

ADALÉKOK A KISEBBSÉGEK POLITIKAI REPREZENTÁCIÓJA ÉS A NEMZETÁLLAMI PÁRTRENDSZEREK VISZONYÁNAK ALAKULÁSÁHOZ*

A modern európai demokráciák, legalábbis a 19. század közepe óta, elképzelhetetlenek a politikai pártok létezése, működése nélkül. A politikai párt Kay Lawson meghatározás szerint olyan társulással létrejött csoport, amely legtöbbször egy államon belül szerveződik, tagjai, szavazói általában ugyanazokat az ideológiai preferenciákat képviselik. A választásokon a többi politikai csoporttal, párttal száll versenybe annak érdekében, hogy a törvényhozásban, a végrehajtó hatalomban képviselést szerezzen. A képviselést gyakorlók azután a tagok és választók nevében a központi vagy tartományi kormányzatban, illetve a helyi vagy regionális önkormányzatokban ennek a pártnak a nevében fejtik ki tevékenységüket. A pártok tehát rendszerint azaz az ígérennyel lépnek fel, hogy a választások során megszerzett politikai hatalmat saját választóik, tágabb értelemben az egész közösség érdekében gyakorolják.¹

Ugyanakkor a politikai pártok, optimális esetben az állampolgárok politikai akaratképző instrumentumaiként, folyamatosan közvetíteni próbálnak az általuk képviselt egyének és csoportok, illetve az államhatalmat gyakorló politikai, törvényhozói intézmények között. Erre elsősorban az országos vagy tartományi parlamenti pozíciók megszerzése révén teremődik reális esélyük. Amennyiben az adott ország választójogi szabályai nem teszik lehetővé az országos szintű politikai reprezentációs szint elérését, a lokális, regionális önkormányzati mandátumokkal rendelkező politikai pártok, mozgalmak a helyi és térségi szinteken tudják csak érdekképviselési és érdekközvetítői szerepüket realizálni.

A politikai pártok klasszikus ideológiai, gazdasági, felekezeti, szociális programorientációjában tehát eleve figyelembe kell venni az adott társadalom regionális, etnikai, kulturális és felekezeti tagoltságát. A kormányzati pozíciókat is megszerző politikai pártok minden tekintetben alkalmassá válhatnak arra, hogy a programjukba beemelt választói, közösségi érdekeket – a párt irányultságában meghatározó eredeti törésvonalak mentén – megpróbálják az ország egésze számára előtérbe állítani. Számukra csak a koalíciós

* A tanulmány az OTKA K 82051 sz. kutatási programja keretében készült.

alkufolyamatokban meghatározott feltételek szabhatnak határt. A hatalmi pozíciókon kívül maradó ellenzéki pártok esetében viszont ezeknek az eredeti érdekközvetítő, érdekképviseleti funkcióknak a sikeres ellátása jóval több akadályba ütközik, s ezért az ellenzéki vagy a parlamenten kívülre került pártok rendszerint igyekeznek újraszervezni választói bázisukat.²

A politikai pártok kialakulásának, működésének elemzésében az elmúlt évtizedek domináns interpretációs keretei Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan nyomán a társadalmi, politikai törésvonalak mentén artikulálódott kulturális, etnikai, politikai érdekeket, programokat tekintették döntőnek.³ Többdimenziós vagy korrelációs megközelítésben a gazdasági, ideológiai, hatalmi, politikai és egyéb meghatározó társadalmi törésvonalakra reflektáló pártokat, pártcsaládokat lehet elkülöníteni. Ismeretes, hogy a Lipset és Rokkan által kidolgozott törésvonal-elmélet az ipari és nemzeti forradalmak alapkérdéseire vezette vissza ezeket a társadalmi tagoltságokat, illetve szembenállásokat. Ennek megfelelően a centrum-periféria, vidék-város, tőkés-alkalmazott, többségi-kisebbségi, felekezeti-világi, materialista-keresztény típusú szembenállások határozták meg a 20. század végéig az európai pártcsaládok ideológiai mobilizációs potenciálját. Ezek működtették a jórészt konzervatív, értékőrző irányultságú felekezeti, agrár, nacionalista, centralista, illetve a forradalmi változások mellett elkötelezett munkás- és szocialista, szociáldemokrata, kommunista, autonomista, anarchista pártokat.⁴

Giovanni Sartori és követői szociológiai alapozottságú pártelemzése a törésvonal-elméleteket kiegészítve, új kontextusba helyezve, egyebek közt arra is felhívták a figyelmet, hogy a politikai pártok mindig is olyan erőterben működnek, ahol a politikai hatalom megszerzése, gyakorlása az érdektagolt társadalmak érdekkonfliktusainak, plurális érdekképviseletének politikai intézményesülésével jár együtt. Az eredeti társadalmi törésvonalak tehát éppen az azok mentén létrejött politikai reprezentációk folyamatos átalakításával, módosításával kezelhetőek.⁵ A politikai reprezentáció szempontjából azonban sok más tényező, szerep és cél – a szavazói bázis növelése vagy megőrzése, a szavazatok optimalizálása, a megszerzett hatalmi pozíciók megtartása, a koalíciós potenciál növelése, a nemzetközi elvárásoknak való megfelelés, a pártokon belüli rivalizálások, generációs, ideológiai és gazdasági, politikai érdekcsoportok belső rivalizálása stb. – befolyásolhatja és módosíthatja a politikai pártok működésére nézve irányadó pártprogramokat. A modern politikai pártok ennek megfelelően a társadalom több rétegét is érintő, átfogó kérdésekre irányuló megoldási javaslatokkal, programokkal igyekeznek minél több szavazót szerezni, miközben eredeti választói bázisuk szociológiai értelemben akár választásról választásra nagymértékben változhat, átalakulhat.

A pártok érdekközvetítő szerepe azonban az alapvetően kommunikációs és marketing technikákkal dolgozó politikai közegben sem szűnhet meg tel-

jesen, hiszen változatlanul ez a funkciójuk jelenti a nemzetállamokon belüli demokratikus intézmények működőképességének, hitelességének legfontosabb garanciáját. Nem véletlenül merül fel egyre gyakrabban az EU esetében szembetűnő intézményi, politikai demokráciadeficit okaként is ez a tény. Az tudniillik, hogy az Európa Parlamentben működő politikai pártok természetes közvetítő szerepe – a sok áttétel, a folyamatos kapcsolattartás nehézsége és a globális témakörök, illetve a nemzetállami politikai tematizációk közti különbségek miatt – nem ritkán láthatatlanná válik, vagy egészen egyszerűen megszűnik.⁶

Különösen a posztkommunista világban még ma is fel-felhangzanak a politikai pártok létjogosultságát megkérdőjelező, a politikai pártokban kizárólag a tömegdemokrácia negatív kísérőjelenségeinek a lecsapódását bíráló megnyilatkozások. Húsz évvel a kelet-közép-európai rendszerváltás után azonban talán már belátható, hogy a demokratikus parlamenti többpártrendszer kialakulása, s ezen belül a politikai pártok működése nélkül a demokratikus átalakulás eleve elképzelhetetlen, de legalábbis sokkal több konfliktussal járó folyamat lett volna.⁷

Etnikai, regionális tagoltságok – kisebbségi párttípusok és pártrendszerek

A 20. század második felében világszerte lezajlott politikai rendszerváltásokban, transzformációs és demokratikus átalakulási folyamatokban minden kontinensen megfigyelhető az azokban résztvevő államok etnikai sajátosságainak politikai tematizációja. A sokszor már-már megoldottnak, felszámoltnak tartott nemzeti, faji, kisebbségi feszültségek, érdekek mintegy automatikusan, nem ritkán már a változások előkészítő szakaszában felértékelődtek, ezzel együtt az etnikai konfliktuspotenciál is felerősödött. Ez volt a helyzet a Szovjetunióban és egész Kelet-Közép-Európában is az 1980-as évek közepétől kezdődően.

Ez jórészt összefügg a sokak által leírt ténnyel, hogy a multietnikus társadalmakban – minden korlátozás, tilalom, esetleg évtizedeken át tartó, látszólag sikeres integrációs, asszimilációs politika ellenére – a vallási, etnikai és az (etno)regionális törésvonalak (különösen a válságperiódusokban, kritikus átmeneti időszakokban) fontos orientációs, értékválasztási, s illetően formán mobilizációs és politikai csoportképző tényezőkké válnak. Így például a posztkommunista kelet-közép-európai, balkáni és kaukázusi térségek államaiban a rendszerváltások előkészítésében, majd levezénylésében is fontos szerepet játszó függetlenségi, nemzetépítő, kisebbségi, regionális stb. nacionalizmusok aktivitásában egyszerre volt jelen a nemzeti emlékezet, a saját szülőföldhöz való jog és ragaszkodás, illetve a kommunista pártállamok hol rejtett, hol nyílt homogenizációs törekvései elleni lázadás, a függet-

lenség és a nemzeti önrendelkezés vagy legalábbis a nemzeti egyenjogúság iránti vágy.⁸

Mindez magától értetődően minden válságrégióban, minden válságperiódusban szükségszerűen ráirányítja a figyelmet az etnikai kérdések politikumára. Az egyenlőség, emancipációs jogi garanciáinak hiányosságai a rendszerrel szembeni fellépések hátterében biztos politikai bázist teremtenek. A válság kezdetétől az interetnikus együttélés politikai feltételeinek újragondolása a többségi elitek számára is elengedhetetlenné válik ahhoz, hogy hatalmukat az új viszonyok közé át tudják menteni. Az etnikai közösségek politikai képviselőit betöltő egyesületek, mozgalmak, pártok ugyanebben a folyamatban természetesen különösen fontos szerepet játszanak. Így volt ez például a távol-keleti, indokínai térség államaiban, illetve a dél-amerikai tranzitív demokráciákban, s ez a forgatókönyv lépett érvénybe Kelet-Közép-Európában is.⁹

Európa majdnem minden országában megfigyelhetőek az etnikai és a regionális tagoltságok, megosztottságok jellemző sajátosságai. Christoph Pan és Beate Sybille Pfeil – tizenhárom kritérium alapján 36 európai államra vonatkozó – etnopolitikai tipológiai osztályozási rendszert alakított ki. Szerintük 2000 környékén csupán 17 országban működtek parlamenti képviselővel rendelkező etnikai vagy etnoregionális pártok: Belgiumban, Bosznia-Hercegovinában, Bulgáriában, Dániában, Észtországban, Finnországban, Hollandiában, Horvátországban, Lengyelországban, Macedóniában, Németországban, Nagy-Britanniában, Olaszországban, Romániában, Oroszországban, Szerbiában, Szlovákiában.¹⁰ Ugyanakkor az országos szintek alatti tartományi, regionális hatókörrel működő etnikai, etnoregionális pártokat is figyelembe véve Schönbaum Attila összesen 31 európai államban regisztrálta valamilyen etnikai alapon politizáló párt működését.¹¹

Első látásra is feltűnik, hogy az egyes államokban működő etnopolitikai modellek szempontjából igen színes országcsopotról van szó. A föderatív szerkezetű Belgium, Bosznia-Hercegovina és Svájc mellett a kollektív jogokat eleve kizáró Románia és Szlovákia éppúgy itt szerepel, mint az alkotmányában az etnikai alapon szerveződő pártok létrehozását tiltó Bulgária.¹² A Pan-Pfeile-féle kritériumrendszer alapján mindössze két államban valósul meg teljes egészében valamennyi kisebbség egyenrangú politikai képviselője. A minden kisebbségre kiterjedő teljes parlamenti politikai képviselőlet biztosító két ország pedig az unión belül működő etnopolitikai modelleket tekintve sokkal inkább a két pólus közelében, semmint egymás mellett található Belgium és Románia.¹³

Fontos, hogy tisztán lássuk azokat a fogalmi, tartalmi és formai különbségeket, amelyek az etnikai és az etnoregionális pártok működését meghatározó országos, regionális adottságokból, demográfiai, politikai, alkotmányjogi szempontokra vagy éppen történeti tényezőkre visszavezethető sajátossága-

ikból adódnak. Schönbaum Attila harminchét ország kisebbségi pártjait elemző kutatásának részeredményei alapján azt hangsúlyozza, hogy a kisebbségek demográfiai, település-földrajzi, történeti és politikai viszonyai sok tekintetben eleve eldöntik a saját kisebbségi párt alapításának, működtetésének és hatókörének a kérdését.¹⁴ Az ő elemzésének a kiindulópontját az európai államok etnikai és etnopolitikai jellege szerinti csoportosítása jelentette. Átvette azt a kategorizációt, amely szerint a kisebbségek számaránya alapján homogén, nemzetiségi és soknemzetiségű nemzetállamok különböztethetők meg Európában.¹⁵

A kisebbségi pártok az egyes országok politikai pártrendszerén belül – saját szavazóbázisuk nagyságától, az adott ország választójogi rendszerétől, illetve etnopolitikai modelljétől függően – alapvetően ötféle szerepkörben kapcsolódhatnak be a politikai döntéshozatali folyamatokba.

1. *Klasszikus parlamenti kisebbségi képviselő:* a kisebbségi közösségek pártjai azokban az országokban tölthetik be ezt a szerepet, ahol semmilyen választójogi kedvezményben nem részesülnek, de megfelelően nagy létszámban élnek ahhoz, hogy a parlamenti küszöb eléréséhez szükséges szavazatot megszerezzék. Ide tartoznak például az olaszországi szárdok, németek, a katalánok, a romániai és szlovákiai magyarok, a litvániai oroszok és lengyelek, a finnországi svédek, a bulgáriai törökök, illetve a macedóniai albánok.¹⁶ Más államok kedvezményes választójogi szabályozással lehetővé teszik, hogy a kisebbségi pártok, mozgalmak, szervezetek számára nem szükséges semmilyen minimális szavazatszám, például a romániai kisebbségek esetében.¹⁷ Máshol olyan alacsony határértéket jelölnek meg, amely a kisebbségi pártok, szervezetek számára lehetővé teszi a parlamenti képviseletet (például: Szerbia, Dánia, Németország). Észtországban viszont – ahol az ország népességének 28%-át alkotják az oroszok, a 101 fős parlamentben mindössze 6 mandátumot biztosítanak az orosz etnikai képviselő számára, mert az orosz közösség jelentős része még mindig nem rendelkezik észt állampolgársággal.¹⁸

2. *A föderatív államon belüli kisebbségi képviselő:* az európai föderatív államokon belül egyedül Svájcban, a tessini kantonban működik a Lega dei Ticinesi nevű olasz etnikai párt, amely a svájci olasz nyelvcsoporthoz tartozó kis részét képviseli a kantonális parlamentben. A másik két európai föderatív államban – az államalkotó közösségeken kívül – sem Belgiumban, sem Bosznia-Hercegovinában nem működnek etnikai pártok.¹⁹

3. *Regionális (etnoregionális) szerep:* a regionális (tartományi, egyéb közigazgatási vagy földrajzi régióra korlátozott) keretek között, saját régiójuk etnikai képviseletében a régió belülről vagy az akár az egész régió képviseleti tényszerűként a központi parlamentben kapnak szerepet.

4. *Autonóm pártrendszeren belül:* a regionális modellnek minősített külön esete a regionális autonómiák keretei között működő autonóm pártrendszer.

A kisebbségek pártjai, helyi etnikai többségük birtokában számukra kedvező esetben, domináns aktorai saját autonóm régiójuk pártrendszerének, politikai döntéshozatali mechanizmusának. Ugyanakkor amennyiben sikeresek voltak az országos parlamenti választásokon, a központi parlamentben a kisebbségi képviselő részét is alkothatják.²⁰

Az autonóm pártrendszernek több tanulmányt is szentelő Tóth Norbert az európai területi alapú etnikai autonómiák pártjai által alkotott rendszereket három típusba sorolja: szeparatista pártok dominálják a Feröer-szigetek, illetve a Baszkföld kisebbségi pártrendszerét.²¹ Ezzel szemben a dél-tiroli, katalán pártok közösségét autonómiafejlesztőnek, az Åland-szigetek, Grönland, a spanyolországi Galícia és az olaszországi Aosta-völgy pártrendszerét pedig „megállapodottnak” nevezi.²² Az 1978. évi alkotmány értelmében a nemzetiségi és regionális autonómiákból álló Spanyolországon belül Katalónia, Baszkföld, s részben Valencia és Galícia tartozik az etnikai sajátosságokkal is rendelkező autonómiák közé.²³

Az autonóm pártrendszerek közül kezdettől fogva különösen a katalán pártrendszer tevékenységét jellemezte a tartomány önállóságának növelése. Az egymással rivalizáló, de a szélsőséges katalán nacionalizmust kordában tartó katalán pártokat két törésvonal választja el egymástól: a klasszikus jobboldal-baloldal szerinti csoportosítás az egyik, a másik pedig a katalán, illetve spanyol nacionalizmus közti szembenálláshoz való viszonyulás. A baloldali szocialista és kommunista párt éppen úgy, mint a jobboldali Konvergencia Unió a tartomány autonómiájának megerősítését, a katalán nemzet alkotmányos elismertetését tekintették fő céljuknak. Az új katalán autonómia-tatútum 2006. évi népszavazásos megerősítését, majd madridi parlamenti elfogadását követően az 1978. évi spanyol alkotmány változatlan érvényességét elismerve, a katalán parlament a tartomány népét önálló katalán nemzetként minősíti.²⁴

5. *Kisebbségi önkormányzati képviselet:* a csekély létszámú kisebbségek politikai mozgalmi, pártjai a kedvezményes parlamenti mandátumszerzés lehetőségének hiányában elsősorban saját településeiken, régiójukban, illetve kulturális önkormányzati testületeikben igyekeznek képviselőkhöz juttatni az általuk képviselt közösségeket. Ebbe a kategóriába kerülhetnek a folyamatos demográfiai vagy asszimilációs fogyás nyomán olyan nagy múltú kisebbségi közösségek, mint például a dániai németek, a kárpátaljai magyarok. Ugyanebbe a kategóriába tartozik a skandináviai számik autonóm parlamenti reprezentációja: a három skandináv államban egymással szorosan együttműködő régiót alkotnak.²⁵

6. *Kisebbségek nemzetközi képviselete:* végül szólnunk kell az Európában, illetve az Európai Unió tagállamaiban élő kisebbségek politikai pártjainak, mozgalmainak nemzetközi képviseletéről. Az Európa Parlamenten belül – az Unió 10 új tagállammal való bővítését követően – Tabajdi Csaba kezdemé-

nyezésére a négy legnagyobb EP-frakció támogatásával – 2004 decemberében megalakult az Európa Parlamenten belül a Frakcióközi Csoport a Történelmi Nemzeti Kisebbségekért, az Alkotmányos Régiókért és a Regionális Nyelvekért (European Parliament Intergroup for Traditional National Minorities, Constitutional Regions and Regional Languages).

Ebben az első periódusban 19 országból, az EP hat politikai csoportjából 53 képviselő volt a Csoport tagja és Tabajdi Csaba szocialista párti magyar EP-képviselő volt az elnöke.²⁶ A 2009-től kezdődő parlamenti ciklusban a Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Nyelvek Frakcióközi Csoportja név alatt tovább működő csoport társelnöki pozícióját két és fél éves periódusra Gál Kinga néppárti magyar és Carl Haglund finn EP-képviselő töltik be.²⁷ Az erős magyar részvétellel működő Csoport az új parlamenti ciklusban szeretné elérni, hogy a különböző formában immár 25 éve létező intergroup kapjon hivatalos elismerést. Fontos magyar érdekek is megjelennek a csoport megújuló programjában, amelynek jelentős célkitűzése az, hogy az uniós tagállamokban élő különböző típusú etnikai, regionális, migráns és nemzeti kisebbségek kérdései közt az uniós csatlakozás óta láthatóan háttérbe sorolódott nemzeti kisebbségek megoldatlan problémáira is felhívja a figyelmet.

Az etnikai pártok választási eredményességét, működésének hatékonyságát természetesen alapvetően meghatározza az adott államok választójogi szabályozása, vagy olyan konkrétumok, mint például a választókeretek kisebbségi szempontból kedvező vagy kedvezőtlen kijelölése. Az arányos, a többségi vagy vegyes választási rendszerek eltérően érinthetik a kisebb és nagyobb lélekszámú, illetve a kompakt, esetleg szórványhelyzetben élő kisebbségeket. Akad példa arra is, hogy a pártok túlzottan radikális vagy éppen túlságosan óvatos választási programja miatt a választói bázis egy része a többségi pártok köréből választ magának pártot.

A szlovákiai MOST-Híd magyar-szlovák „vegyes párt” páratlanul gyors megszerveződésében és 2010. évi parlamenti választási sikerében kétségkívül a felsorolt ideológiai, politikai, technikai, programbeli és marketing-tényezők is szerepet játszhattak. Éppen ezért alapvető fontosságú a párt választási eredményességének átfogó, elfogulatlan, minden részletre kiterjedő elemzése.

A kelet–nyugati etnopolitikai különbségek kezelhetősége

Az európai integrációs folyamat ellenére a nyugat- és kelet-európai államok közötti különbségek az elképzelnél és az optimálisnál jóval lassabban egyenlítődnek ki, ami természetesen főként a gazdasági és szociális mutatókban mérhető, de az unió iránti bizalom folyamatosan mért indexeiben is ki-

mutatható. A térség államainak politikai pártrendszerei igen lassan állapodtak meg és rendre alulteljesítettek. Sem a parlamenti váltógazdálkodás, sem a több-, sem pedig a kétpártrendszer modelljei nem bizonyultak igazán hatékonynak a releváns politikai, gazdasági alternatívák kialakítása, a társadalmakat az átmenet megrázkódtatásaitól megkímélő vagy éppen a sokterápiáért gyors előrejutást felkínáló megoldások kialakításában. Az ideológiai – bal- és jobboldali, posztkommunista és rendszerváltó, illetve a nemzeti és kozmopolita (esetenként: nemzetietlen) – minősítések, szembeállítások jórészt a politikai retorika szintjén maradtak, s a társadalom tényleges törésvonalaihoz legtöbbször csak közvetve volt közüik.²⁸

A „régí” és „új” tagállamok fejlődésének lényegi különbségei között érzékelhetően jelen vannak a sajátos – történetileg, államjogilag megmagyarázható, de az Unión belüli egyeztetéseket, összehangolt cselekvési programok kidolgozását folyamatosan nehezítő – etnikai, etnokulturális és etnopolitikai különbségek, potenciális konfliktusok.

A dél-, nyugat- és észak-európai államokban – a város-, sziget- és miniatűr-államok, valamint Portugália kivételével – mindenütt élnek olyan kisebbségek, amelyek saját történeti múlttal, etnikai területtel, politikai reprezentációval rendelkeznek, és ezért az egyes országok alkotmányos berendezkedésében valamilyen lokális, regionális vagy országos státuszt biztosítanak számukra. Ezek azonban a 20. század folyamán vagy kiharcolták a maguk számára a megfelelő államjogi státuszt, vagy épp ellenkezőleg a nyelvvesztésnek és az identitásváltásnak olyan előrehaladott stádiumába kerültek, amikor már viszonylag kevés esély kínálkozik az eredeti nemzeti, etnikai közösség újrateremtésére.

A legsikeresebb nyugat-európai etnopolitikai modellek azokban az országokban alakultak ki, ahol az államok nemzetiségi összetétele és regionális szerkezete erősen tagolt, s ahol a korábbi évszázadok megannyi feszültségét, konfliktusát sikerült fokozatosan feldolgozni, s az államok nemzeti, regionális sokszínűségében a többségi pártok is felismerték az egész államközösségre nézve gazdagító nyelvi, kulturális többletértékeket.

Így alakulhattak ki az 1950–1960-as évektől kezdődően, Olaszországban, Nagy-Britanniában, Spanyolországban, Belgiumban, s újabban Hollandiában és Dániában is olyan etnopolitikai megoldások, amelyek a kisebbségi pozíciókban lévő nemezttek, etnikai közösségek számára minden korábbinál messzebbmenő önállóságot és önkormányzatiságot biztosítanak. Hasonlóképpen a szigetközösségek, illetve a reziduális jellegű népcsoportok esetében is jelentős elmozdulások történtek, melyek során a korábbi nagyobb etnikai konfliktusokra megoldást kínáló kompromisszumok mára kiérlelt és jól működő konszociációs vagy autonómia-modellek formájában biztosítják a kisebbségek egyenjogúságát, például Finnországban vagy Olaszországban. Mindezen pozitív folyamatoknak fontos előmozdítói voltak az etnikai pár-

tok, akár az autonóm pártrendszerek megteremtésével, akár pedig a többségi pártokkal való szívós tárgyalások formájában.²⁹

Lényegi különbségek figyelhetők meg ugyanakkor a nyugati és keleti államok nem domináns népcsoportjai közt: például az államok és kisebbségek viszonyában, a nemzeti, etnikai, regionális kisebbségek integráltsági fokában, államhoz való viszonyában, illetve anya- vagy rokon nemzeteihez való viszonyukban. S mindez az etnikai pártok mozgásterét, a politikai érdekképviselet terén elvégezhető munkát is nagymértékben befolyásolja.³⁰

Aligha véletlen, hogy az autonóm pártrendszerek mindegyike – Bosznia-Hercegovina kivételével, ahol döntő mértékben szintén a nemzetközi felügyelet biztosítja a kantonrendszer működőképességét – a nyugati tagállamokban működik. Azok az ígéretes elmozdulások, amelyek Horvátországban, Szlovéniában, Szerbiában vagy éppen Magyarországon és Moldáviában az 1990-es évektől kezdve megtörténtek, valójában nem hoztak létre olyan jól működő interetnikus politikai, államjogi konstrukciókat, amelyek képesek lettek volna a térség nemzetállami realitásait radikálisan felülírni.

A kérdés az immár jórészt az Unió határain belülre került lezáratlan, intézményesítettségükben még mindig meglehetősen kezdetleges szinten álló kisebbségi helyzetekben többféleképpen is megközelíthető. Vajon lehet-e az unió gyorsan integrálódó politikai terében a kisebbségi csoportok egyenlőségigényét összehangolt intézkedések nélkül kizárólag a nemzetállamokra bízni? Kezelhetőek-e akárcsak az unió keretei közt élő roma közösségek egyre súlyosabb társadalmi, műveltségi, kulturális, munkaerő-piaci problémái kizárólag az „új” tagállamokra hagyatkozva? Lehet-e például az integrált európai oktatási vagy éppen szolgáltatási térben az Unió hivatalos nyelvei között olyan megkülönböztetéseket tenni, amelyek eleve hátrányos helyzetekbe hoznak egyes tagállamok területén százezres, milliós nagyságrendben kisebbségi státuszban élő csoportokat?

Az etnikai pártok sajátosságai és feladatai – záró megjegyzések

Húsz évvel a kelet- és kelet-közép-európai rendszerváltás után a térség államainak pártrendszerei több-kevesebb hatékonysággal a nyugat-európai demokráciák modelljeit követve berendezkedtek a politikai váltógazdálkodásra, annak minden előnyét és hátrányát egyaránt reprodukálva. Mára például szinte semmi sem maradt az 1989 előtti ellenzéki értelmiségi mozgalmak civil mozgalmakat középpontba helyező elképzeléseiből, hacsak nem gondolunk a politikai pártokkal szembeni folyamatosan jelenlévő, fel-felerősödő averziókra, ellenérzésekre.

Amennyiben a posztkommunista régiókban a demokratikus átmenetek Huntigton által leírt háromfokozatú modelljének elemei felől közelítünk, má-

ra az egyes államok a liberalizációs, demokratizációs és konszolidációs periódusok interferenciáit, a különböző startpozíciókat egyaránt feldolgozva, jórészt szinkronba jutottak.

Az 1990-es évek új nemzetállamok létrejöttét eredményező, vagy éppen nyílt háborús konfliktusokba, tömeges menekülthullámokba torkolló nemzeti, etnikai konfliktusait sikerült a nemzetközi közösségnek a 21. század első évtizedében fokozatosan semlegesíteni, jórészt megoldani. Ez elengedhetetlen feltétele volt a nyugat-európai típusú demokratikus kormányzati rendszerek és választójogi modellek konszolidálódásának.³¹

A fentiekben három megközelítésben azt a viszonyt kívántuk vizsgálni, amely a nyugat- és kelet-európai multi- vagy plurinacionális nemzetállamokon, illetve a föderatív berendezkedésű etnikai szempontból plurális szerkezetű államokon belül a kisebbségi (etnikai és etnoregionális) pártokat az államon belül működő pártrendszerekhez kapcsolja.³² Nem kétséges, hogy a térség fejlődésében a következő egy-két évtizedben már nem halogathatóak a tartós, mindenki által tudomásul vehető, elfogadható etnopolitikai megoldások a húsz év óta nyitott vagy lebegtetett alapkérdésekben. Ezek megfogalmazásában, kidolgozásában, elfogadtatásában és érvényesítésében minden bizonnyal semmi mással nem pótolható szerepet fognak játszani az etnikai alapokon létrehozott és működtetett politikai formációk, köztük a kisebbségi magyar pártok.

Amennyiben magunkra nézve is kötelező érvényűnek tekintjük a módszertani nacionalizmus fogalmáról és zsákutcájáról az elmúlt évtizedben kialakult szakmai diskurzus legfontosabb következtetéseit, igyekeznünk kell a magyar nemzetpolitika 20. században begyakorolt csőlátásos képzeteit folyamatosan szigorú kritikai vizsgálatnak alávetni.³³ Tény ugyanis, hogy a kelet-közép-európai nemzetállamok – köztük sajátos módon gyakran Magyarország is – képzelt nemzetállami örökkévalóságuk foglyaiként a 19. és 20. századi zártrendű nemzetállamok mintázatait próbálják az uniós játékszabályokhoz igazítani.

A kisebbségi magyar pártoknak az elmúlt évek romániai, szerbiai, de különösen szlovákiai parlamenti választási eredményeit nehéz másként interpretálni, mint a saját regionális közösségépítő, közösségszervező akaratuk megnyilvánulásaként. Ebben pedig legalábbis három feltétel megvalósulására, három tényező egyensúlyára kell folyamatosan törekedni annak érdekében, hogy a kisebbségi magyar közösségek helyzete belátható időn belül hasonló legyen a legjobban szervezett és legtöbb joggal rendelkező nyugat-európai nemzeti kisebbségkéhez.

A három előfeltétel közül a legfontosabb a legnehezebb is egyben: a kisebbségi magyarok által (is) lakott térségek regionális státuszának biztosításához igazi közép-európai együttműködésre van szükség az oktatási és munkaerőpiacokon, a település- és területfejlesztésben, a szomszédos többségi

nemzeteknek ugyanezen régiókban élő tagjaival és a többi nemzetiséggel közös regionális identitás kialakításában.

A kisebbségi magyar pártok minden részletre kiterjedő, az érintett országok megfelelő szakértőivel közösen kidolgozott és egyeztetett regionális fejlesztési tervei nélkül aligha képzelhetőek el reális közösségi jövőképek. Nem kevésbé fontos a közép-európai térségen belüli államközi együttműködések rendszerének újragondolása: a határregiók periféria helyzetének felszámolásától, a közös infrastrukturális, humánpolitikai, oktatási fejlesztéseken át egészen az egymás nyelveinek, kultúrájának tanulását, az előítéletek leépítését segítő, francia–német típusú programok beindításáig. Mindebben a magyar etnikai pártok és a magyarországi kisebbségi önkormányzatok szerepe éppúgy megkerülhetetlen, mint a regionális cselekvési tervek és közösségépítő programok kialakításában.

Az etnikai pártok mint a kisebbségi, regionális közösségek – pártszerűen működő, a parlamenti demokrácia játékszabályai szerint magukat a politikai választásokon megmérő – politikai reprezentációja aligha mondhatnak le annak a kölcsönösen tárgyyszerű partneri kapcsolatrendszernek a kialakításáról és működtetéséről, amely lehetővé teszi számukra a *triadikus* – a nemzetközi képviseleti és kapcsolattartási formák bevonásával *tetradikus* – viszonyrendszeren belüli szabad érdekképviseletet és egyeztetést. Ugyanakkor nem tekinthetik magukat sem a tituláris nemzet politikai képviselete részének, sem a rokon vagy anyanemzeti reprezentáció függvényének. Viszonyuk mindkét irányban a saját közösségük részéről megfogalmazott és visszajelzett igényekre, elképzelésekre támaszkodik, a kettős és többes kötődéseken alapuló egyensúlyhelyzeteket reprodukálja, mégpedig annak érdekében, hogy a kisebbségi közösséghez tartozók identitásának sem etnikai-nemzeti, nyelvi-kulturális, sem pedig állampolgári, politikai, gazdasági, szülőföldi elemei ne szenvedhessenek kárt.

Felhasznált irodalom

- BARANY, Zoltan – MOSER, Robert G. (eds.): *Ethnic Politics after Communism*, Cornell University Press, London, 2005.
- BEYME, Klaus von: *Parteien in westlichen Demokratien*, Piper, München, 1982.
- BEYME, Klaus von: Parteien in Prozess der demokratischen Konsolidierung, In: MERKEL–SANDSCHNEIDER (Red.) 1997, 23–56. p.
- COLJESCU, G. – PATÓ A. – ATANASESCU, A. – VESALON, I.: *Szótár plurális társadalmaknak*, Transindex Adatbank – Társadalomtudományi Szótár <<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=67>> (letöltve: 2010. 10. 28.)
- ENYEDI Zsolt: Party Politics in post-communist Transition, In: KATS–CROTTY (Eds.) 2006, 228–238. p.

- ENYEDI Zsolt – KÖRÖSÉNYI András: *Pártok és pártrendszer*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- GEHLEN, Andreas: *Europäische Parteiendemokratie? Institutionelle Voraussetzungen und Funktionsbedingungen der europäischen Parteien zur Minderung des Legitimationsdefizits der EU*, Freie Universität, Berlin, 2005 <www.gehlen.net/diss/Europaeische_Parteiendemokratie.pdf> (letöltve: 2010. 10. 28.)
- GYÓRI SZABÓ Róbert: Katalónia, Baszkföld, Galícia autonómiája, *Magyar Kisebbség* 2004/1–2. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2004_1-2_28_gyori.pdf> (letöltve: 2010. 11. 05.)
- GYÓRI SZABÓ Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- JUN, Uwe: Politische Parteien als Gegenstand der politischen Soziologie, In: KAINA–RÖMMELE (Hrsg.) 2009, 235–266. p.
- KAINA, Viktoria – RÖMMELE, Andrea (Hrsg.): *Politische Soziologie. Ein Studienbuch*, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009.
- KÁNTOR Zoltán: Nemzet és legitimitás – a státustörvény és a kettős állampolgárság kapcsán, In: KOVÁCS–OSVÁT–SZARKA (szerk.) 2005, 223–234. p.
- KATS, Richard S. – CROTTY, William (Eds.): *Handbook of Party Politics*, Sage Publications Ltd., London, 2006.
- KORÁNYI Dávid: A Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup elmúlt 4 éves tevékenysége és tapasztalatai, In: TABAJDI (szerk.) é. n., 310–319. p.
- KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötések*, Tér és terep, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Évkönyve 4., Balassi Kiadó, Budapest, 2005.
- LADNER, Andreas: *Stabilität und Wandel von Parteien und Parteiensystemen. Eine vergleichende Analyse von Konfliktlinien, Parteien und Parteiensystemen in den Schweizer Kantonen*, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2004.
- LAWSON, Kay: Political parties and linkage, In: LAWSON, Kay (ed.): *Political Parties and Linkage. A Comparative Perspective*, Yale University Press, New Haven, 1980, 3–24. p.
- LAWSON, Kay – RÖMMELE, Andrea – KARASIMEONOV, Georgi (Eds.): *Cleavages, Parties and Voters. Studies from Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Poland and Romania*, Praeger Publishers, Westport, 1999.
- LIPSET, Seymour Martin – ROKKAN, Stein: Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: an introduction, In: LIPSET, Seymour Martin – ROKKAN, Stein: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspective*, Free Press, New York, 1967, 1–64. p.
- MARMON, Tangmar – KRAMER, Andrea: Etnische Parteien der Andenländer: Von sozialen Bewegungen zu politischen Gestaltern. In: *GIGA Focus, German Institute of Global and Area Studies* 5. <www.giga-hamburg.de/dl/download.php?d=/content/publikationen/pdf/gf_lateinamerika_0611.pdf> (letöltve: 2010. 10. 28.)

- MERKEL, Wolfgang – SANDSCHNEIDER, Eberhard (Red.): *Systemwechsel 3. Parteien und Transformationsprozess*, Leske-Budrich, Opladen, 1997.
- MILANOV Viktor: Bulgária is inog a török kérdésben, *Kitekintő* 2010. október 16. <http://kitekinto.hu/europa/2010/10/16/bulgaria_is_inog_a_torok_kerdesben&mode=print&title=%7B%7BTITLE%7D%7D> (letöltve: 2010. 10. 29.)
- PAN, Christoph – PFEIL, Beate Sybille: *Minderheitenrechte in Europa. Handbuch der europäischen Volksgruppen*, II., Braumüller, Wien, 2002.
- PASQUINO, Gianfranco: The political science of Giovanni Sartori, *European Political Science* 2005/4., 33–41. p.
- SARTORI, Giovanni: *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*, CDK, Praha, 2005.
- SCHÖNBAUM Attila: A kisebbségi pártok az európai pártrendszerekben, In: SZARKA-VIZI-TÓTH-KÁNTOR-MAJTÉNYI (szerk.) 2009, 35–75. p.
- SÍPOS Katalin: Katalónia és a „nemzetté válás” alkotmányos folyamata, In: SZARKA-VIZI-TÓTH-KÁNTOR-MAJTÉNYI (szerk.) 2009, 79–91. p.
- SUNY, Ronald Grigor: Nation-making among the Ruins of Empire, In: BARANY-MOSER (eds.) 2005, 3–5. p.
- SZAJBÉLY Katalin: Kisebbségi kérdés Spanyolországban, *Kisebbségkutatás* 2003/4. <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2003_04/cikk.php?id=1057> (letöltve: 2010. 11. 05.)
- SZARKA László – VIZI Balázs – MAJTÉNYI Balázs – KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és nemzetpolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Tér és terep, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének Évkönyve 6., Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- SZARKA László – VIZI Balázs – TÓTH Norbert – KÁNTOR Zoltán – MAJTÉNYI Balázs (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Tér és terep, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének Évkönyve 7., Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- TABAJDI Csaba (szerk.): *Pro minoritate Europae. Az európai kisebbségéért*, EU-Ground Kft., h. n., é. n.
- TÓTH Norbert: Pártrendszer és autonómia. In: SZARKA-VIZI-TÓTH-KÁNTOR-MAJTÉNYI (szerk.) 2009, 11–34. p.
- VIZI Balázs: Regionális, kisebbségi politikai mozgalmak és az európai integráció, In: SZARKA-VIZI-MAJTÉNYI-KÁNTOR (szerk.): 2007, 324–335. p.
- WIMMER, Andreas – GLICK SCHILLER, Nina: Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam-építés, migráció és társadalomtudományok, *Magyar Kisebbség* 2005/3–4. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbség/pdf/2005_3-4_12_wimmer.pdf> (letöltve 2010. 11. 01.)

Jegyzetek

- ¹ LAWSON 1980. Lawson meghatározását idézi: COLȚESCU-PATÓ-ATANASESCU-VESALON <<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro>> (letöltve: 2010. 10. 28.).
- ² <<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=50>> (letöltve: 2010. 10. 28.)
- ³ A nyugat-európai politikai pártok kialakulásának időszakára nézve Rokkan a nemzeti és ipari forradalmakhoz kapcsolva négy törésvonal (*cleavages*) jelentőségét emelte ki: a domináns és alárendelt kultúrák szembenállását – az etnikai, kulturális, nyelvi konfliktusokat – valamint az államok és egyházak közti ellentéteket, illetve az agrár-érdekek és ipari szektor céljai, valamint a tőke és a munka konfliktusát emelte ki. Ezek álltak a 20. századi európai felekezeti, agrár, munkás, szociáldemokrata, kommunista, nacionalista, fasiszta, autonomista pártcsaládok kialakulásának háttérében. L. LIPSET–ROKKAN 1967.
- ⁴ A politikai pártok elméleti háttérére vonatkozóan L. még ENYEDI–KÖRÖSÉNYI 2004, 304. p.; JUN 2009.
- ⁵ SARTORI 2005, 17–25 p.; PASQUINO 2005.
- ⁶ „In den europäischen Nationalstaaten wird der Bürgerwille über Parteien auf die staatliche Ebene transferiert, wodurch dortige Entscheidungen Anerkennung gewinnen. Auf die europäische Herrschaftsausübung aber können die Bürger keinen unmittelbaren Einfluß nehmen.” GEHLEN 2005, 3. p.
- ⁷ MERKEL–SANDSCHNEIDER (Red.) 1997; LAWSON–RÖMMELE–KARASIMEONOV (Eds.) 1999.
- ⁸ SUNY 2005.
- ⁹ MARMON–KRAMER In: GIGA Focus, <www.giga-hamburg.de>.
- ¹⁰ PAN–PFEIL 2002, 583 p., 10. p.
- ¹¹ SCHÖNBAUM 2009, 37–38. p. A Pan–Pfeil-féle kézikönyvhöz képest Schönbaum Ciprus etnikai pártviszonyait is bevonta elemzésébe. Csupán Máltán, Portugáliában, valamint Írországban, Luxemburgban és Svájcban nem talált etnikai alapon szerveződő pártokat. Igaz, utóbbi három országban a politikai pártok eredendően többnyelvűek, azaz az ott élő népcsoportokat, többségi és kisebbségi közösségeket egyaránt meg kívánják szólítani.
- ¹² Bulgária népességének 15%-át kitevő török kisebbség meghatározó pártja, a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért mellett az elmúlt években az etnikai pártokra vonatkozó alkotmányos tiltást figyelmen kívül hagyva, újabb „török” pártok jöttek létre: Muzulmán Testvériség, Szent Háború a Hitetlenek Ellen. L. MILANOV 2010.
- ¹³ PAN–PFEIL 2002, 10. p. Jóllehet ez a kézikönyv Szlovéniát és Magyarországot is a teljes körű politikai képviseleti jogokat biztosító államok közé sorolja, a kétségkívül átfogó kisebbségi önkormányzati rendszer ellenére Szlovéniában egyáltalán nem működnek etnikai pártok, Magyarországon pedig a sikertelen választási és a csekély súlyú roma pártpolitikai szerveződések sem tudták elősegíteni a kisebbségek parlamenti képviseletének megoldását. Etnikai alapozású pártok létrehozását mindazonáltal csak két országban – Görögországban és Albániában – tiltják az érvényes jogszabályok.

- ¹⁴ SCHÖNBAUM 2009, 39–45. p.
- ¹⁵ A 20. század végi népszámlálási és egyéb adatok alapján Schönbaum 15 nemzetállamot (itt a kisebbségek arányszáma nem haladta meg a 10%-ot), nyolc nemzetiségi államot (10–25% közötti kisebbségi arányszámmal), valamint tíz soknemzetiségű országot (itt a többségi nemzet arányszáma nem éri el a 75%-ot) különböztetett meg. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez a kategorizáció nem veszi figyelembe az úgynevezett bevándorolt vagy migráns kisebbségek számát. *L. Uo.*, 36–37. p.
- ¹⁶ PAN–PFEIL 2002, 124. p., 186–187. p., 255–256. p. stb.
- ¹⁷ A magyarok mellett 18 elismert romániai kisebbség számára garantálja a romániai választójogi törvény a parlamenti képviselőket: örmények, bánági bolgárok, horvátok, rutének, tatárok, olaszok, lipovánok, zsidók, németek, törökök, romák, szlovákok és csehek, görögök, lengyelek, szerbek, ukránok, albánok és macedónok. A jelöltek általános romániai kisebbségi szervezetek a választások idején formálisan választási pártként működnek. Csak a képviselőházba pályázhatnak, tehát a szenátusban nincsenek képviselve. *Uo.*, 357–359. p. stb.
- ¹⁸ *Uo.*, 109. p.
- ¹⁹ *Uo.*, 39–41. p., 55–59. p., 409–411. p.
- ²⁰ TÓTH 2009.
- ²¹ *Uo.*, 15–20. p.
- ²² *Uo.*, 21–33. p.
- ²³ Az 1978. évi spanyol alkotmány 2. paragrafusában szerint a spanyol nemzet felbonthatatlan egységet alkot, s az ország valamennyi spanyol „közös és oszthatatlan hazája”. Ugyanakkor garantálja a „nemzetiségek”, illetve a „régiónok” autonómiához való jogát. Öt év alatt 17 autonómia-státútumot fogadtak el: Baszkföld és Katalónia 1979-ben, Galícia, Andalúzia, Asztúria, Cantabria 1981-ben, Rioja, Murcia, Valencia, Aragónia, Kasztília és a Kanári-szigetek, valamint Navarra 1982-ben, Estremadura, a Baleári szigetek, a Madridi régió és Castille-Léon pedig 1983-ban vált autonómmá. GYÖRI SZABÓ 2004; SZAJBÉLY 2003.
- ²⁴ SIPOS 2009.
- ²⁵ PAN–PFEIL 2002, 392. p.
- ²⁶ KORÁNYI é. n.
- ²⁷ A megújult Frakcióközi Csoport 2009. december 17-i alakuló üléséről készült feljegyzésben többek közt ez olvasható: „The role of the Intergroup is to serve as an open forum for exchanging ideas and views on the situation and future of traditional minorities, national communities and languages. In order to promote awareness and understanding of minority issues in Europe, the Intergroup serves as a meeting point for political groups, European institutions, non-governmental organisations and minority representatives.” New Intergroup for national minorities to be led by Kinga Gál MEP, Gál Kinga EP képviselő honlapja <<http://www.galkinga.hu/en/new/261/>> (letöltve: 2010. 11. 02.)
- ²⁸ ENYEDI 2006, 228–238. p.
- ²⁹ BEYME 1982, 162. p.

³⁰ „Nyugat-Európa régi EU-tagállamaiban Flandriától Katalóniáig számos régióban találkozhatunk olyan sikeres etnoregionális mozgalmakkal, amelyek a demokrácia Sartori-féle értékelése szerint is a pártrendszer működésére érezhető hatással vannak, azaz választói bázisuk erejét, koalíciós képességüket vagy zsarolási potenciáljukat tekintve egyaránt jelentősnek mondhatók. Lényeges különbség azonban a közép- és kelet-európai kisebbségi pártokhoz képest, hogy ezek a regionális és/vagy etnikai mozgalmak ma már többnyire erősen decentralizált államszervezetben működnek, követelesek első szakaszában több-kevesebb sikerrel jártak a regionális közigazgatási autonómia kialakításában (Dél-Tiroltól Skóciáig vagy Walesig bezárólag). Politikai erejük és a nemzeti követelések alapvetően kompromisszumos alapokon álló kedvező alkotmányjogi keretek között jelennek meg.” *VIZI* 2007, 327. p.

³¹ BEYME 1997, 31–35. p.

³² BARANY–MOSE (ed.) 2005, 282 p.

³³ WIMMER – GLICK SCHILLER 2005.